
13. Kolaps indiánských říší?

Markéta Křížová

V roce 1520 dominovala oblasti dnešních And dynastie se sídlem ve městě Cusco. Vliv panovníka – sapa inky – zasahoval území o délce 5000 kilometrů na obou stranách horského hřebene. Oficiální jazyk říše, kečujština, i kult Slunce a jeho syna sapa inky se staly jazykem a náboženstvím pěti až deseti milionů poddaných, kteří zároveň svému vládci odevzdávali část výtěžků svých polí a lamích stád a sloužili v jeho vojsku. Říše byla provázána sítí silnic a především neviditelným předivem soustavné komunikace, byrokratickým systémem a pocitem sounáležitosti a podřízenosti jednomu vládci. Tak alespoň situaci v Novém světě viděli španělští dobyvatelé, ohromení bohatstvím domorodého vládce. Zlaté a stříbrné poklady v královském paláci jim jednoznačně signalizovaly existenci silné panovnické moci. Stejným důkazem existence „království“ byl v jejich očích rozsáhlý úřednický aparát. Inka dobýval území a do nich „dosadil své správce, protože jinak by neudržel v zemi takový klid a pořádek, jaké v ní vládly“ (Xerez 1970, 56).

Ve stejné době ovládla střední a jižní Mexiko, tedy prostor mezi Atlantickým a Tichým oceánem až po hranice Chiapasu a Guatemaly, koalice tří městských států obývaných etnikem, jež samo sebe nazývalo *nahua* nebo *azteca*. Nejvýznamnějším z trojpolku měst bylo Mexiko-Tenochtitlán, jehož představitel měl titul „nejvyšší mluvčí“ (*tlatoani*) Aztéků. Nárokoval si tributy od mnoha desítek etnik; požadoval, aby ve svých osadách uctívali hlavní božstvo Aztéků, Huitzilopochtliho, a předkládali mu lidské oběti. Podobně jako incká říše budila i říše aztécká dojem bohatství, pevnosti a stability, umocňovaný ještě životním stylem založeným na usedlém zemědělství, komplikovaným náboženstvím a pokročilou materiální kulturou.

Dále na jih se rozkládalo území, jehož obyvatelé hovořili dvěma desítkami vzájemně příbuzných mayských jazyků. Nikdy nebylo sceleno pod vládu jednoho krále, jednotlivé městské státy se ale vyznačovaly hierarchizovanou společenskou strukturou, dědičným systémem vlády a rozvinutým kultem, jehož významnou součástí byla i legitimizace panovnické moci. Mimo to všechny mayské státy sdílely znalost písma, astronomie i sofistikovaných řemeslných technik.

Standardní historická líčení se shodují v popisu rychlého zhroucení všech těchto domorodých „říší“ či „království“. Hlavní město aztécké říše padlo do rukou španělských *conquistadorů* během dvou let (1519–1521); krátce na to postoupili dobyvatelé do Guatemaly (1524–1525).¹ Indiáni v Andách vzdorovali jen o málo déle (1532–1535; poslední výspa inků, město Vilcabamba, padla roku 1572). Ve všech případech stály proti několika stovkám Evropanů mnohatisícové, dobře organizované domorodé oddíly. Mayové na poloostrově Yucatán se sice bránili dvě desetiletí a některé lokality, například Tayasal u jezera Petén Itzá, byly podrobeny až v 17. století, celkově však Španělé slavili vítězství s ohromující rychlostí a důrazem. Domorodé dynastie byly zlikvidovány, stejně jako kněžská vrstva; na troskách pyramid vyrostly kostely. Dramatický úbytek obyvatelstva doprovázela transformace hospodářství a kultury.

Pokud bychom soudili pouze podle oficiálních kronik ze 16. století – právě tyto dokumenty sloužily donedávna za hlavní zdroj historických líčení *conquisty* – rozpadly se indiánské říše okamžitě a nevratně. Dokonce i svědectví z úst samotných domorodců vyznívají velmi podobně. Františkánští misionáři v Mexiku ve 20. a 30. letech 16. století zaznamenali aztécké vzpomínky na zánik Tenochtitlánu, které sjednocuje pocit absolutní zkázy, smrti a osamění. Do té doby pevný, koherentní svět se stal „potrhanou sítí“. (León-Portilla, 1976, 108) „Nechte nás zemřít æ když naši bohové již zemřeli,“ žádal anonymní básník (Wachtel 1976, 55; podobně León-Portilla 1961). Ve stejném tónu se nesou kečujské a mayské texty ze stejné doby (León-Portilla 1964, 179–184; Garza 1992, 226, 274) Také sami dobyvatelé vykreslili obraz naprosté zkázy, bezprostředně následující po vítězném tažení (Cortés 2000, 152–155).

¹ Navzdory nejnovější úpravě pravopisu slova „Indián“ v češtině zachovávám v tomto textu jeho podobu s velkým počátečním písmenem. Nesouhlasím totiž s argumentací *Pravidel českého pravopisu* z roku 1993, že jde o „příslušníka antropologické skupiny“ (podobně jako „černoch“ atd.). Nedomnívám se také, že by toto označení neslo pejorativní podtext jakožto dědictví evropské kolonizace amerického kontinentu. Namísto toho pokládám termín „Indián“ (bez jakéhokoli hodnotícího podtextu) za označení geografické, tedy za označení obyvatele „Západních Indií“, jak byly španělské državy v Americe nazývány v 16.–18. století. Společnou antropologickou skupinu („rasu“) tvoří Indiáni s obyvateli dalších území, Polynésany, Melanésany a řadou dalších Asiátů.

Překotná dezintegrace indiánských říší dodnes vzbuzuje pozornost autorů i čtenářů historických knih. Sami účastníci *conquisty* a po nich i španělští kronikáři 16.-18. století vysvětlovali svůj úspěch především boží přízní v boji s nevěřícími. Hernán Cortés v listu z roku 1521, v němž španělskému králi Karlu V. oznamoval první vítězství nad Aztéky, konstatoval: „Bůh je na naší straně a pro Něj není nic nemožného, jak je vidět z vítězství, která nám byla dopřána a v nichž bylo pobito tolik nepřátel, zatímco nikdo z našich nezahynul“ (Cortés 2000, 37). Pizarrův kronikář Francisco de Xerez viděl průběh událostí stejně: „Protože náš Pán vždycky ochraňuje ty, kteří mu slouží, a přispěchá jim v nouzi na pomoc, byli Indiáni poraženi a obráceni na útěk“ (Xerez 1970, 18). Tyto názory ještě podněcovaly z evropského pohledu zcela nepřijatelné kultovní praktiky Indiánů, lidské oběti, sebetřýznění a rituální kanibalismus. Zdálo se být zcela logické, že Bůh takto bezbožná společenství odsoudil k zániku. Tato představa zároveň *conquistu* legitimizovala.

Renesanční kosmografové zdůrazňovali též technickou a intelektuální nadřazenost Evropy nad barbarskými národy. Zásadní bylo, že podnět k dobývání Ameriky vzešel ze Starého světa, zatímco američtí domorodci pouze reagovali na akce bílých kolonistů. K dalším důležitým faktorům patřily lodě schopné dálkové plavby, soustavně dopravující do Ameriky posily – tím se paradoxně oslabuje představa o „hrstce“ *conquistadorů* čelící nezměrné přesile – nebo kompas a jiné navigační přístroje; také střelný prach a ocelová brnění, písmo umožňující zprostředkovat informace a příkazy a učit se od předchozích generací. Všechny tyto výdobytky jako by předurčovaly *conquistadory* k vítězství a domorodá společenství k úpadku ihned poté, co se s podnikavou evropskou civilizací setkala. Nejextrémnější zastánci takového pohledu na zánik indiánských kultur, španělský teolog Juan Ginés Sepúlveda nebo kronikář Francisco López de Gómara, dokonce pochybovali o lidství jejich tvůrců. (Sepúlveda 1979, López de Gómara 1979) I texty méně katgorické v odsuzování rozumových schopností domorodců se ale shodují v konstatování nesouměřitelné technologické a strategické převahy domorodců. Za dobyvatele jako by hovořily jen jejich činy. Připomeňme si závěrečné obléhání aztéckého Tenochtitlánu Hernánem Cortésem. Poučen z předchozích neúspěšných bojů ve městě, které protínaly kanály, nařídil Cortés postavit třináct malých válečných lodí, které se daly rozebrat a dopravit před město. Španělé z lodí dělovou palbou rozbíjeli jeden dům po druhém. Jejich indiánští spojenci troskami zasypávali mělké kanály, a vytvářeli tak větší manévrovací prostor pro útoky jezdeckých oddílů. Takovému útoku nemohly mnohonásobně početnější domorodé oddíly odolat (Cortés 2000, 142-152).

Obr. 1. Rytina inspirovaná obrazem Jana van der Straeta /Joanna Stradana/ (Theodor Galle, Nova Reperta, Antverpy 1580–1590).

Rytina inspirovaná obrazem Jana van der Straeta (Joanna Stradana) dobře vystihuje setkání obou světů, jak je vnímali současníci. Představuje Evropu v podobě rozhodného, aktivního muže („Ameriga Vespuccio“), vybaveného symboly síly, ekonomické zdatnosti, moudrosti a zbožnosti, neboť kombinuje oděv obchodníka vyzbrojeného mečem, ale také krucifixem a astrolábem. Žena-Amerika je naproti tomu pasivní, nahá a obklopená symboly přírody a barbarství, s kanibalskou scénou v pozadí. Poselství je zřejmé: toto setkání nemůže než vyústit v jednoznačnou převahu rozumu a víry nad pudem a zvířecostí. Evropané tedy indiánské říše nevnímali jako svébytné entity, ale spíše jako náhodná, křehká a zranitelná uskupení podřadných lidských jedinců. Slovy G. W. Hegela, „Amerika se vždy ukazovala a ukazuje jako fyzicky a duchovně bezmocná, neboť poté, co v Americe přistáli Evropané, pod dechem evropské činorodosti domorodci postupně vymírali“ (Hegel 2004, 59).

Představa, že rozklad mimoevropských společenství byl předurčen jejich samotnou povahou, a proto byl nevyhnutelný, jakmile došlo k jejich kontaktu s dominantní evropskou kulturou, přetrvávala až do 18. století. Čelné místo v ní zaujímal rozhodná postava Hernána Cortése, ztělesnění ráznosti, statečnosti a schopnosti improvizovat, tedy vlastností jasně odlišujících Evropany od zbytku světa. Vzhledem k tomu,

že osvěcenská věda zároveň šířila obraz zpátečnického, zaostalého Španělska dlouhodobě zaostávajícího za vyspělými částmi Starého světa, však bylo třeba na přelomu 18. a 19. století výklad *conquisty* poupravit. Na jedné straně byl proto tradiční výklad obohacen o vědecký rasismus, tedy představu, že nadřazenost Evropanů nad zbytkem světa je geneticky zakódována. Na straně druhé se stále častěji ozývaly hlasy zdůrazňující nepřiměřenou brutalitu a náboženský fanatismus španělských dobyvatelů a misionářů, ničících bezhlavě i pozitivní stránky domorodých kultur. Hlavní oporou tohoto interpretačního proudu, známého jako *leyenda negra*, „černá legenda“, se paradoxně stalo dílo španělského dominikána Bartolomé de las Casase.

Las Casas, před vstupem do řádu aktivní účastník *conquisty*, vykreslil kolonizaci Nového světa jako jediný řetěz záměrné krutosti. „Naši Španělé nelidskými a bezbožnými činy svými vylihnili, zplenili a v poušť uvedli deset království většího rozsahu než celé Španělsko“ (Las Casas 1954, 21). Tyto přesvědčivě formulované texty měly jistě racionální jádro. Zejména v první fázi dobývání jako by Španělé v „Novém světě“ odhodili veškeré morální zábrany světa Starého. Historik Tzvetan Todorov usoudil, že se bezohledným a často i záměrně krutým jednáním pokoušeli vyrovnat s cizostí amerického prostředí; snažili se překonat hrůzu z neznáma tím, že sami začali kolem sebe hrůzu šířit (Todorov 1996, 175). Las Casasových plamenných formulací se ovšem brzy chopili protivníci španělských králů z řad nově ustaveného protestantského tábora. Z nizozemských a anglických, respektive britských tiskáren vycházely pamflety zaštitěné jeho jménem. Barvitě detaily svévolného zabíjení a mučení nejprve posloužily protestantské ideologické válce proti katolictví i v soupeření o bohatství Nového světa a později vhodně zapadly do osvěcenského pohledu na barbarské, iracionální Španěly.

Osvícenští autoři a po nich historikové 19. století se však pozorněji zadívali také na samotné domorodé kultury. Dospěli přitom k přesvědčení, že pouze evropská civilizační nadřazenost nemohla vést k tak jednoznačnému vítězství a že domorodé říše byly s největší pravděpodobností vnitřně oslabeny příliš překotnou expanzí v desetiletích předcházejících příchodu Evropanů. Dalšími často zmiňovanými faktory jsou nedostatečná rozhodnost indiánských panovníků - zejména aztécký *tlaotani* Moctezuma byl již Cortésem a Bernalem Díazem a po nich Williamem Robertsonem i Williamem Prescottem označován za „bázlivého a zbabělého“ (Prescott 1956, 165–166) - a vnitřní spory. Zde se nejčastěji objevuje příklad Peru, kde měl příchod Evropanů koincidovat s „občanskou válkou“, v níž se střetli legitimní následník Huascar a Atahualpa, „uzurpátor“ a nelegitimní potomek předchozího *inky*, jenž využil nespokojenosti jen krátce předtím připojených regio-

Obr. 2. Hlavní chrám v Tenochtitlánu (Antonio de Solís, *Historia de la conquista de México*, Brusel 1706).

nů na severu říše (López de Gómara 1979, 174–175).

Francisco Pizarro i španělští kronikáři nelegitimitu Atahualpovy vlády samozřejmě zdůrazňovali, především ve snaze obhájit následnou popravu tohoto panovníka poté, co Španělům složil za svůj život značné výkupné. Aplikovat na domorodé říše Ameriky evropské mechanismy následnictví a pojmy jako prvorozenectví nebo levoboček je ovšem přinejmenším sporné. Odstředivé tendence v oblastech pod inkým vlivem jsou však potvrzeny i z jiných zdrojů; a stejně tak v Mexiku projevovala mnohá podrobená etnika nespokojenost s nadvládou Tenochtitlánu. Cortés k tomu uvedl: „Vida nesoulad a nespokojenost jedněch i druhých, byl jsem nemálo potěšen, neb jsme věřil, že mohu mnoho vyzískat pro svůj cíl a najít cestu, jak je ještě snadněji podmanit. Vždyť lidové přísloví praví, že když se dva hádají [...] a možno též vzpomenout jistého evangelisty, který řekl *Omne regnum in seipsum divisum desolabitur*.² A tak jsem ty i ony obratně naváděl, v tajnosti oběma děkoval za upozornění a ujišťoval je větším přátelstvím“ (Cortés 2000, 40).

Tento výklad úpadku indiánských říší, postavený na vnitřním oslabení a snad i již „úpadkové“ fázi domorodých kultur, která měla ná-

² Mt 12, 25: Každé království rozdělené na zneprátelené strany bude rozvráceno.

sledovat po maximálním vzepětí, přetrvává v podstatě dodnes. Posílily jej archeologické výzkumy, které demonstrovaly podobné „kolapsy“ již v předkolumbovské době. Nejcitovanějším příkladem je samozřejmě náhlý konec klasické fáze mayské kultury (3.-9. stol. n. l.), která se rozvíjela na území Guatemaly. Podobné teorie byly formulovány o dalších vyspělých civilizačních projevech v Novém světě, ať už se jednalo o mexický Teotihuacán a Monte Albán nebo andské kultury Moche a Nazca. Mayský případ však jednoznačně patří k nejcitovanějším. V krátkém období mezi léty 790 a 900 n. l. přestaly být vztyčovány datované památníky, ustala výstavba chrámů, mnohá města se zcela vylidnila a ztratila svou roli politických a hospodářských center. Spekulací o příčinách je nespočetně; k tomuto problému se cítí povinen vyjádřit každý, kdo se mayské problematice věnuje. V první polovině 20. století většina badatelů věřila, že mayskou civilizaci zničily sociální nepokoje a rolnické vzpoury, vyvolané příliš ostře vyhodnocenými rozdíly mezi elitami a prostými lidmi. Další z interpretací předpokládala útok zvenčí. Po druhé světové válce naopak získaly oblibu ekologické scénáře (Culbert 1973). Všichni autoři se nicméně shodují v užití pojmu „kolaps“.

Snad i proto, že ze všech amerických civilizací právě klasická kultura Mayů nejlépe vyhovovala estetickým kritériím Evropanů. Mayské sochařství se svým „realismem“ blížilo evropským standardům, mayské intelektuální výkony se zdály kopírovat vědecké výdobytky Starého světa. Podobně mochická a nazcanská keramika a textilie oslovovaly badatele svou propracovaností a očividnou technickou zručností svých tvůrců. Poklasické kultury – ať již pozdní fáze mayské kultury, kultura aztécká nebo incká – z pohledu týchž badatelů jevila „úpadkové“ rysy. Společnost se v této době militarizovala, kult se výrazněji soustředil na lidské oběti, naproti tomu umělecké a řemeslné projevy se zjednodušovaly stejně jako komplikovaný kalendář. Zdánlivě se tak potvrzovala tradiční osvícenská představa, dlouhodobě ovlivňující historické a archeologické bádání, podle níž sociální vývoj vždy směřuje od jednodušších společenských forem ke složitějším, od volnějších mocenských vztahů k pevnějším. Stagnaci nebo vývoj jiným směrem pak vnímá vždy jako příznak společenské dezintegrace.

Takové vykreslování „poklasického“ období vývoje předkolumbovských civilizací jako úpadkové fáze a předstupně dalšího kolapsu v 16. století je v historickém a antropologickém výkladu přítomno v podstatě dodnes, postupně se ale stalo menšinovým názorem. Po druhé světové válce došlo ovšem v těchto vědách k zásadním změnám. V rovině historické metody patřil k nejvýznamnějším posun od událostních, elitně požímaných dějin k sociálněvědným formám his-

torického bádání, nárůst zájmu o neprivilegované a marginalizované účastníky historických procesů, ale také úvahy podnícené emancipací bývalých kolonií, bojem menšin za rovná práva uvnitř vyspělých států, snahami řešit aktuální problémy třetího světa s ohledem na zvláštnosti jeho historického vývoje i vystřízlivěním z víry v jednoznačně kladnou hodnotu evropské civilizace. To vše si vynucovalo i odlišný pohled na domorodá společenství Ameriky. Historikové zpochybnili oprávněnost Evropanů podrobovat si obyvatele jiných kontinentů a zároveň indiánské státy začali prezentovat jako vyspělé a vnitřně pevné. (Mimo jiné byly také přeformulovány teorie o kolapsu klasické mayské kultury. Nové pojetí zdůrazňovalo spíše kontinuity než přerovy; to, že došlo k poměrně rychlé konsolidaci a že mnohé z kulturních výdobytků klasické doby přetrvaly a byly v poklasickém období dále rozvíjeny.)

Vzhledem k předpokládané pevnosti domorodých říší proto badatelé ve druhé polovině 20. století často vysvětlovali výjimečně rychlý postup *conquisty* obnovením černé legendy – tedy zdůrazňováním pro-radnosti Španělů, nerespektování pravidel boje z jejich strany, zbytečné brutality. Las Casasovy výtky proti španělským *conquistadorům* získaly mnohem širší dosah, neboť je bylo možné vztáhnout proti evropskému expansionismu jako celku; zvláštního významu nabýly v souvislosti s dekolonizací Afriky a Asie (Keen 1971). Aztécká a incská říše se v takovém pojetí stávají první z řady obětí bezbřehé evropské chamtivosti, první etapou rychlého rozšiřování evropské moci. Za hlavní příčinu jejich pádu byly prohlášeny zlaté poklady uchovávané v palácích vládců a jejich příběh je začleněn do širšího kontextu dějin zámořské kolonizace a utváření globalizovaného světa. Příčiny kolapsu jsou tak odsunuty mimo vlastní domorodé kultury; stávají se faktorem, jenž sami obyvatelé Nového světa nemohli nijak ovlivnit.

Druhý interpretační směr se naopak pokouší zmírnit vyostřenou rétoriku obviňující španělské vojáky ze systematické „genocidy“ a „holocaustu“ na půdě Nového světa (Thornton 1987; Sale 1990). Zároveň ale odmítá přijmout teorie o „úpadku“ indiánských kultur poklasické doby. Proto zdůrazňuje význam faktoru, jež si dobyvatelé ani domorodci příliš neuvědomovali: nakažlivých chorob, jako byla tuberkulóza, chřipka nebo plané neštovice. Dlouhodobá izolace amerického kontinentu od zbytku světové populace a relativně řídké osídlení způsobilo, že Indiáni neměli proti těmto nemocem dostatečnou imunitu. Rychlý demografický úbytek se často projevil jako rozhodující faktor v bojích domorodců a Španělů. Epidemie neštovic Cortésovi značně usnadnila dobývání Tenochtitlánu, i když on sám masivní úmrtí Aztéků připisoval jiným příčinám – „zdá se, že od slané vody, co pili, a z hladu a špatného povětří mezi nimi smrt řádila

tak, že pomřelo přes padesát tisíc duší“ (Cortés 2000, 154). Epidemie podkopaly ve 40. letech 16. století i vzdor Mayů na Yucatánu.

Mnohem důležitější ale byla skutečnost, že rychle se šířící nemoci o roky nebo dokonce o celá desetiletí předcházely přímý fyzický kontakt Indiánů s bílými kolonizátory (Výzkumu rozsahu a dopadů epidemií se věnovali Cook, Borah 1971-79; Cook 1998). Nejvýrazněji se dopad nemocí měl projevit v Peru. Kolem roku 1527 *inka* Huayna Capac spolu s mnoha příslušníky svého dvora a s designovaným následníkem Nonancuyuchim padl za obět neštovicím; v následujících letech se rozhořel boj mezi jeho dědici. Náporů nemocí, proti nimž nepůsobily tradiční medicínské prostředky ani léčebné rituály, narušovaly společenské struktury domorodých společností, hospodářské systémy, ale především podněcovaly ke zpochybnění moci tradičních elit, zodpovědných za komunikaci s božstvy a zachovávání rovnováhy ve společnosti. Mnohé indiánské kultury epidemie přímo vysvětlovaly jako projev hněvu bohů. Jejich projevy tak mohly vést ke vnitřním sporům a převratům, které domorodce v rozhodujícím okamžiku setkání s Evropany oslabily.

Z představy o relativní slabosti indiánských společenství, dané nikoli technologickou zaostalostí, ale odlišnou mentalitní strukturou, vychází nejnovější interpretační proud. Autoři jako Serge Gruzinski nebo již citovaný Tzvetan Todorov vnímají *conquistu* jako „boj představivosti“ a „boj symbolů“. Zásadní význam přitom přisuzují především jednomu konkrétnímu kulturnímu výdobytku Starého světa: psanému slovu, umožňujícimu nejen komunikovat na dálku, ale především kodifikovat a třídit informace (Gruzinski 1988, Todorov 1966; kriticky k tomuto čtení pramenů přistupuje Restall 2004). Tito autoři oceňují schopnost Evropanů doby renesance reagovat na nové situace, operativně se přizpůsobovat měnícím se podmínkám a kumulovat své poznání, zatímco mimoevropská společenství zůstávala uvězněna ve stereotypních imperativech své tradice, v magickém vidění světa a nutnosti vykonávat rituály předepsaným způsobem a v pevně určeném pořadí. „Indiáni a Španělé komunikují rozdílnými způsoby,“ konstatuje Todorov. „Každá jen trochu neobvyklá událost, vymykající se zavedenému pořádku, bude interpretována jako předzvěst nějaké jiné, budoucí a v zásadě neblahé události“ (Todorov 1996, 80). Vyhrocené varianty takového pohledu na indiánská společenství se vrací k názoru - který pomohl rozšířit kronikář Francisco López de Gómara - že Indiáni pokládali Evropany za „bohy“ a že jejich kolaps dokončila „náhodná kalendářní koinkidence“ předpovídající zásadní změnu. Byť se úzkostlivě snaží vyhnout pojmu „nadřazenost“, v podstatě se vrací k postoji osvícenských autorů. Podobně jako Claude Lévi-Strauss, jenž rozlišoval „horké“, tedy dynamické a proměnlivé,

a s nimi kontrastující „studené“, v mýtech ukotvené kultury, také tito autoři vidí příčinu pádu domorodých kultur Ameriky v jejich myšlenkové nepružnosti. „*Conquistador*, toužící po slávě a bohatství a jistý si svou schopností je dosáhnout, se střetává s fatalistickým společenstvím, ochotným se vzdát“ (Elliott 1963, 66). Opět se tak dostáváme k expanzivnosti jako inherentní vlastnosti Evropy a k pojetí, které příčinu kolapsu indiánských říší odsouvá mimo americký kontinent – neboť ponechány samy sobě, byly by tyto říše existovaly po svém způsobu dál.

Jak pevné byly „říše“ a „království“ předkolumbovské Ameriky

Bez ohledu na konkrétní postoje jednotlivých autorů tedy většina z nich akceptuje základní premisu: na území Mexika, Guatemaly a Peru existovaly indiánské říše, které během 16. století postihl rychlý a nevratný kolaps. Zkusme však na tuto všeobecně přijímanou představu pohlédnout z jiného úhlu. První otázka v takovém případě bude: jak centralizované a vnitřně provázané byly státní systémy, které měl kolaps postihnout? Jak stabilní byly aztécká a incká říše? Ponechme teď stranou úvahy o „úpadku“ kultury a intelektuální aktivity a soustředme se na společenskou strukturu těchto státních útvarů. Můžeme se ostatně také ptát, jaká byla stabilita klasických mayských států, které měl kolaps postihnout v 9.–10. století.

Odpovědi budeme hledat jen obtížně. Mayská civilizace byla totiž na území Nového světa jedinou, která znala plnohodnotné písmo a písennictví. Aztécké písmo a písenné systémy další mezoamerických kultur, například Mixtéků, se spíše blížily písmu piktografickému a vždy potřebovaly určitou znalost tématu, sloužily spíše jako podpora paměti než prostředek komunikace. Ve druhé polovině 20. století byly zčásti rozlušťeny mayské písenné památky v podobě nápisů na architektuře a několika dochovaných knih – nesmírně cenné dokumenty, ovšem torzovité, postihující pouhý výsek ze života společnosti, a mimo to poznamenané účelem, pro něž byly vytvořeny – oslavu panujících vládců a jejich předků. Ani v tomto případě tedy písenné prameny nepostihují strukturu a fungování státních útvarů, ani životní zkušenost různých skupin jejich obyvatel. Jak při studiu mayské kultury, tak všech ostatních kultur se proto musíme opírat jednak o texty španělských dobyvatelů, kteří si v prvních desetiletích po svém příchodu zaznamenávali podrobnosti o indiánských „starožitnostech“, jednak o hmotné pozůstatky získané archeologickými výzkumy.

Obr. 3. Zajatí Moctezumy (Antonio de Solís, *Historia de la conquista de México*, Brusel 1706).

Obr. 4. Ruiny mayských chrámů pohlcené džunglí, ztělesnění „kolapsu“ klasické mayské kultury (John Stephens, *Incidents of Travel in Central America, Chiapas and Yucatán*, New York 1841).

Autoři nejranějších textů, sami *conquistadoři*, jako byli Cortés či Bernal Díaz del Castillo, případně oficiální kronikáři dobytých výprav, například Francisco de Xerez, zdůrazňovali počet, jednotu a sílu domorodců a používali výrazy *reinos* (království) a *rey* (král) či *emperador* (císař) pro indiánské vládce a území jim podřízená. „Můžete sebe podruhé nazývat císařem, a to zdejším, přičemž titul ten je neméně cenný než císaře německého“, informoval Cortés španělského krále Karla V. (Cortés 2000, 25). Na jedné straně pohlíželi evropští komentátoři na americkou realitu skrze evropskou zkušenost, měli tendenci hledat paralely a srovnávat. A pravdou je, že například ve srovnání s kulturami karibských ostrovů se evropským očím museli Mayové a Aztékové jevit velmi vyspěle. V pozadí popisů početných domorodých armád, podřízených rozkazům svých velitelů, však stála i snaha dobyvatelů zveličit své zásluhy a posílit tak nárok na pocty a odměny. V dobové terminologii měl literární žánr dopisu či zprávy dobyvatele zaslané koruně výmluvný název: *probanza de mérito* (důkaz zásluh) (Restall 2004, 12).

Když tedy Hernán Cortés barvitě líčí nejvyššího mluvčího Moctezumu jako dokonalého vládce – „všichni pánové, co vstupovali do jeho domu, přicházeli neobuti, a když dal některého k sobě zavolat, předstupoval dotyčný k němu s hlavou a očima sklopenýma a tělem hluboko skloněným“ (Cortés 2000, 75) –, nebo když Francisco de

Xerez popisuje posvátnou bázeň poddaných před *inkou* Atahualpou, může být v jejich líčení velký díl pravdy. Zároveň ale hrála roli snaha autorů posílit prestiž vítězů nad takto mocnými, byť barbarskými vládci. Lze samozřejmě namítnout, že i mayští vládci se nechávali v nápisech a figurálních památkách oslavovat jako nositelé absolutní moci nad rozlehlým územím. Jejich portréty budí dojem velkoleposti blížící se vlastnostem bohů (ostatně si často osobovali příbuzenství s mytickými postavami); i po smrti jim byla projevoována úcta. Od ostatních smrtelníků se mayský *k'ul ahau*, tedy „božský pán“, vládce města a jeho okolí, lišil nejen oděvem a velkolepým vystupováním, ale uměle deformovaným tělem. Narození a veřejné představení následníka, svatba, smrt vládce, všechny tyto události i jejich výročí se připomínaly pompézními veřejnými obřady.

Jak ale rozhodnutí panovníka ovlivňovala život řadových mayských rolníků? To se samozřejmě dovíme jen stěží. Archeologické nálezy posledních desetiletí nicméně potvrzují, že například rodové občiny, tedy několik desítek až stovek rodin vzájemně spřízněných skutečnými či symbolickými příbuzenskými svazky, byly v mayské oblasti víceméně autonomními společenskými, hospodářskými a kulturními jednotkami. Zásadním způsobem určovaly život svých členů bez ohledu na to, jakému „božskému pánu“ byly v dané chvíli podřízeny.

Obraz pevně organizovaných říší spoluvytvářeli v 16. století i příslušníci domorodých elit, kteří ve svém jazyce nebo španělsky zapisovali předkolumbovskou historii ve snaze prezentovat ji jako rovnocennou historiím evropských království. K nejvlivnějším autorům patřil míšenec – potomek španělského vojáka a incké „šlechtičny“ – Garcilaso de la Vega, jehož spis o incké historii citovali jako věrohodný zdroj francouzští encyklopedisté i William Prescott. Právě Garcilaso de la Vega spolu s dalším míšeneckým autorem, Guamanem Pomou de Ayala (jehož text byl ovšem objeven a publikován až ve 20. století), se výrazně zasloužili o hluboké zakořenění představy o pevně organizované incké říši, všudypřítomné moci inky a detailní proorganizovanosti, zasahující každodenní život všech obyvatel. Garcilaso de la Vega popsal údajný incký desetinný systém správy, v němž základní společenské jednotky tvořily celky o deseti, sto a tisíci rodinách, podřízené vždy příslušnému inckému úředníkovi. Přesídlenci doplňovali méně početné vesnice na základní jednotku o tisíci domácnostech, tvrdil tento autor. Kromě toho vylíčil detailně incké „zákony“ určující práva i povinnosti každého jednotlivého obyvatele říše (Garcilaso de la Vega 1991:1, 84–86). Španělským kronikářům se stejně jako osvícenským filozofům zamlouvala teoretická účinnost desítkového správního systému. Je ale těžké odhadnout, jak dalece se jej

Obr. 5. Idealizovaná podoba Atahualpy jako „krále“ (Olfert Dapper, *Die Unbekannte neue Welt oder Beschreibung des Welt-Teils Amerika und des Süd-Landes...*, Amsterdam 1673).

dařilo prosazovat v praxi. Patrně byl zaveden v bezprostředním okolí Cuska; stejně pravděpodobné ale je, že v okrajových oblastech se neuchytil.

Je třeba připomenout, že Garcilaso de la Vega vykreslil velmi idealizovaný obraz incké společnosti, inspirovaný spíše díly evropských humanistů než reálnými informacemi pamětníků. Přesídlování částí populace ovšem inkové i vládci předchozích státních útvarů v Andách skutečně praktikovali. I jednotlivé rodové občiny v tomto regionu o vlastní vůli často zakládaly satelitní osady (*archipélagos*). Zdroje v jednotlivých subregionech And byly totiž značně monotónní a k obživě početnější komunity by nestačily. Proto obyvatelé osad zřizovali v různých výškových pásmech enklávy, které produkovaly místní zboží, a směňovali je se svými příbuznými za zboží, jež jim bylo nedostupné. Občiny tak významně zvyšovaly svou produktivní kapacitu a přitom si zachovávaly nezávislost; zároveň se tak snižovalo riziko hladomoru, pokud jednu část systému postihla neúroda. Obyvatelé satelitních sídlišť byli periodicky obměňováni: ti, kdo splnili svou úlohu, se vraceli domů a zapojovali se do života domovské obce (Stern 1993). Tento systém, stejně jako vazby reciprocity, tedy vzájemné vyrovnávání pohledávek, incký stát (a zřejmě i politické útvary, které mu předcházely) převzal a rozšířil. Písemné prameny z koloniálního období ukazují poměrně jasně, jak incká byrokracie shromažďovala produkty z jednotlivých částí říše; péči o to, aby konkrétní jedinec netrpěl hladem, ale i nadále zajišťovala jeho rodová občina, nikoli incký stát. Občina také trestala prohřešky svých členů. Nemůžeme tedy přisuzovat inkovi svrchovaný vliv nad každodenním životem „poddaných“, jakkoli si takovou moc i povinnosti z ní vyplývající v oficiálním diskursu nárokoval a Garcilaso de la Vega tento diskurz převzal.

Garcilaso de la Vega přirovnal incký stát ke „klášteřu“ a řadové obyvatele k mnichům, plnícím v bázni boží své pozemské poslání. Guaman Poma de Ayala zase popsal systém deseti věkových skupin obyvatelstva – „ulic“ – s přesně určenými aktivitami pro obě pohlaví, přizpůsobenými jejich silám a schopnostem. Veškerých povinností byly zbaveny jen děti do pěti let a dále starci a stařeny, kteří překročili osmdesátku. Povinný byl i sňatek; alespoň Poma de Ayala tvrdil, že v případě, že si mladí lidé nezvolili partnera sami a včas, přiřkl jim jej podle svého úsudku příslušný úředník, proti jehož volbě nebylo odvolání. Tak měla být zajišťována nejen aktuálně potřebná pracovní síla, ale i její soustavná reprodukce (Poma de Ayala 1980, 136–164). Opět je ale třeba se ptát, nakolik byl tento popis ideálem a nakolik byl uváděn do praxe. Skepse je namístě zejména ve světle zjištění historiků, kteří se ve druhé polovině 20. století od do té doby velmi popu-

lárních španělsky psaných kronik obrátili k pramenům jiného typu. Raně koloniální dokumenty zachované v archivech, často psané v jazyce kečua, který misionáři přizpůsobili transkripci do latinky – soudní protokoly, poslední vůle, genealogie místních elit, matriky narození a úmrtí, registry tributů i tzv. *Relaciones de Indias*, tedy zprávy o jednotlivých regionech, zasílané ústředním orgánům do Španělska – ukazují, že incká říše rozhodně nebyla homogenním organismem. Fungovala spíše jako mozaika víceméně nezávislých teritorií, prováděných společnou úctou k jednomu panovníkovi. Úměrně se vzdáleností od centra incké moci se zvyšovala nezávislost podrobených etnik, která dále existovala jako svébytné politické a hospodářské jednotky s vlastními samosprávnými mechanismy (Rostworowski del Díaz Canseco 1977, Murra 1973, Bernard 1994).

Velmi podobný je i obraz, který nově využitě prameny nabízejí pro aztéckou „říši“. Dochovaly se například obrázkové soupisy tributů odevzdávaných z jednotlivých regionů. Je ale obtížné určit, nakolik byly pouhým „výpalným“, jímž si regiony na okrajích aztéckého vlivu vykupovaly klidný život, a nakolik naznačovaly podrobení dané oblasti důslednému a dominantnímu vlivu Tenochtitlánu. Jisté je, že aztécká byrokracie rozhodně nezasahovala do každodenního života obyvatel v těchto okrajových regionech – i o tom svědčí nově doceněné koloniální prameny administrativní povahy, produkty práce španělských úředníků, kteří se snažili pochopit a využít pro sebe přeživší struktury aztécké říše. Z těchto dokumentů vyplývá, že se aztécká „nadvláda“ omezovala právě jen na výběr tributů, zřízení chrámu boha Huitzilopochtliho po boku chrámů místních božstev, případně na usídlení nepočetné vojenské posádky v daném městě. Pevnější vazby vycházely ze sňatkových; přesto byl celek území podřízených aztéckému trojspolku velmi křehký (Gruzinski 1992, 7; Restall 2004, 141–142).

I archeologické interpretace dlouho zůstávaly ovlivněny koloniálními zdroji. Mnohé aspekty politického uspořádání domorodých říší, pohled poddaných na panovníka a jeho moc nebo mechanismy státní moci archeologické výzkumy však ani s využitím nových pramenů objasnit nedokáží. Jisté ale je, že pouhá přítomnost homogenního uměleckého stylu v rozlehlém areálu (v Andách nejen tzv. incký „horizont“, ale i předchozí „horizonty“ s jádry v lokalitách Tiahuanaco a Chavín de Huántar, v Mexiku podobné rozšíření řemeslných stylů i náboženské symboliky v době kultury Tiahuanaco nebo kultury olmécké) nemusí být důkazem pro politickou nadvládu vycházející z jednoho centra a pro existenci homogenní „říše“. Kulturní vlivy se šířily i prostřednictvím obchodní výměny, případně vytváření satelitních komunit vzdálených často i několik dní cesty od mateřských center.

Obr. 6. Vznešená postava vysokého inckého úředníka, jenž si své postavení zachoval i po příchodu Španělů (Felipe Guaman Poma de Ayala, *Nueva Corónica y buen gobierno* [1615]).

Velmi svízelná je i otázka hustoty zalidnění v předkolumbovském Mexiku, Guatemale nebo Andách. Její věrohodné zodpovězení je přitom nezbytnou podmínkou pro přijetí či zamítnutí teorie demografického kolapsu. Vedle extrapolací z archeologických nálezů a z koloniálních pramenů využívají badatelé modely založené na „ekologickém potenciálu“ každého regionu (tedy z odhadů, kolik obyvatel mohla daná oblast za tehdy užívaných forem získávání potravy uživit). Výsledky se ale pohybují ve velmi širokém spektru – pro Mexiko například kolísají mezi třemi a třiceti miliony, pro Peru je rozpětí podobné (Socolow 1994, 219). Co se týče raně koloniálních pramenů, objevily se i zde značné nesrovnalosti. Nejen proto, že sousloví „statisíce“ nebo „miliony“ v díle Bartolomého de Las Casas musíme v souladu s dobovou rétorikou číst jako synonyma pro „mnoho“. Přestože jsou Las Casasovy texty přeplněny konkrétními údaji a dominikán se prezentuje jako očitý svědek popisovaných událostí, ve skutečnosti se jednalo o polemické traktáty hájící zcela jiný zájem než prospěch domorodců (Jacobs 1974).

Důležitější je, že i když řada jednotlivců, domácností a celých osad v prvních desetiletích po *conquistě* „zmizela“ z koloniální evidence sou-

pisů, nemuselo to nutně znamenat jejich fyzický zánik. V době všeobecných zmatků po příchodu Evropanů mnozí Indiáni opouštěli své domovské komunity: přesídlovali do jiných regionů, přidávali se ke španělským vojenským oddílům jako nosiči a zvědové, stávali se osobními služebníky Španělů či se usazovali v nově zakládaných městech a zde se integrovali do nejnižší vrstvy koloniální společnosti, složené z míšenců, uprchlých otroků nebo zbídačených bělochů, ukrývajících se před zákonem. Často stačila základní znalost španělského jazyka, na odiv stavěná křesťanská víra a nové jméno, aby se z „Indiána“ stal Španěl, byť tmavé pleti. Na druhé straně náčelníci domorodých osad mnohdy cíleně falšovali seznamy svých soukmenovců, neboť podle počtu obyvatel bylo vesnici přidělováno břemeno pracovní povinnosti a daní. Bylo tedy v jejich zájmu přehánět demografický úbytek; tyto pozměněné údaje v koloniálních soupisech pak vytvářejí falešnou představu o hustotě, kompaktnosti a rovnoměrnosti předkolumbovského osídlení (Towsend 2008).

Samozřejmě že představu o existenci incké nebo aztécké říše nemůžeme zcela odmítnout. Nelze pochybovat o tom, že z Cusca a Tenochtitlánu byly vysílány expedice s cílem podrobit si další území, získat od jejich obyvatel tribut a vnutit jim vůli vítězného vládce. Megalitické stavby dokazují, že *inka*, *tlatoani* i *mayští k'ul ahau* disponovali početnou a disciplinovanou pracovní silou, která mu prokazovala úctu. O tomtéž svědčí i honosné hrobky, byť jejich zlaté poklady nemůžeme vnímat jako důkazy moci pohřbených vzhledem k tomu, že drahé kovy neměly v Novém světě směnnou hodnotu, a nebyly tedy znakem „bohatství“. Pokročilá řemeslná tradice, předávaná z generace na generaci, však jistě vyžadovala mocné a bohaté odběratele. Vládci se také nepochybně snažili oslabit vnitřní soudržnost rodových občin a místních vládců na podrobených územích. Nezapomeňme ale, že aztécká i incká říše existovaly jen velmi krátkou dobu. Období mezi zahájením expanze z Cusca a Tenochtitlánu do širšího okolí a příchodem Evropanů uplynuly maximálně tři generace. V obou případech pak tyto říše navazovaly na mnoho tisíc let předchozího vývoje, poznamenaného přeléváním moci z jednoho centra do druhého, soustavným střídáním období stability, dezintegrace a nové konsolidace státních útvarů. Někdy se některému městskému státu podařilo strhnout na sebe moc a ovládnout rozsáhlejší území; dříve či později se však regionální centra začala vzpírat ústřednímu vlivu, osamostatnila se a zahájila vlastní expanzi (Marcus 1989). Právě tyto odstředivé tendence, projevující se v regionech pod aztéckým a inckým vlivem, vedly mnohá etnika ke spolupráci se španělským dobyvateli. Projevovaly se však již v předchozích obdobích.

V Mexiku i v Andách tedy centralizované říše vždy byly dočasným fenoménem. Standardním modelem byla spíše mozaika lokalizovaných společenství. Osídlení se obvykle soustředilo kolem jednoho dominantního městského střediska, doplněného zemědělským zázemím. Je třeba zdůraznit, že tak jako nadregionální „říše“ ani tyto lokální státní celky nebyly do sebe uzavřené a homogenizované. Jejich obyvatelé propojovaly obchodní vazby, příbuzenské svazky elit, mnohosměrné kulturní ovlivňování a také soustavné politické a vojenské soupeření (Gruzinski 1992, 7-8).

Města mohla být náhle a bez zjevného důvodu opuštěna. Jedním z důvodů dočasného charakteru jakéhokoli silnějšího státního uskupení ve Střední Americe a v Andách byly dlouhodobě nestabilní ekologické podmínky v obou oblastech, půda náchylná k erozi a nevyzpytatelné podnebí. Zahuštěná městská osídlení v dominantním centru - doprovodný jev politické centralizace - vždy vedla ke zvýšenému tlaku na životní prostředí. Podrobně je tato skutečnost popsána pro mayskou oblast v klasické době. Rozmach mayských městských států v klasické době (3.-8. století n. l.) doprovázel zvýšený tlak na ornou půdu, intenzivní zemědělství vedlo k masivnímu odlesňování a k vyčerpání půdy. Španělské zprávy z koloniálního období přitom opakovaně upozorňují na kolísání srážek a náhlé údery hurikánů. V situaci přílišného tlaku na dostupné zdroje mohl i malý výkyv rozpoutat katastrofu. Analýzy kosterních zbytků z klasické doby ukazují narůstající známky podvýživy, která postihovala nejprve prostý lid a poté i příslušníky královských rodů (Culbert 1973). Podobně i obyvatelé aztéckého Tenochtitlánu zažívali na počátku 16. století opakované hladomory, způsobené přelidněním a vyčerpáním půdy v bezprostředním okolí města.

Řešením bylo takto znehodnocenou půdu opustit a přesunout se do jiné oblasti. Podobný vývoj zmiňují dnes archeologové v rámci analýz mayského „kolapsu“ v 9.-10. století. Zánik měst, případně odstranění vládnoucích dynastií - které neplnily svou povinnost komunikovat s božstvy a tak svým poddaným zajišťovat obživu - ovšem neznamenal zánik jejich obyvatel, jakkoli mnozí jistě padli za obětí hladomorům nebo válečným střetnutím. Přeživší se sice dostali mimo rozlišovací schopnost tradiční archeologie, soustředěné na kamenné paláce a umělecká díla, sami však nutně nemuseli zažít pocit všeobjímajícího „kolapsu“. Konkrétně v případě mayského regionu se těžiště moci a hospodářského a kulturního rozvoje přesunulo na sever, na poloostrov Yucatán. Lze předpokládat, že podobný vývoj by zažili i obyvatelé středního Mexika, pokud by hustota osídlení v okolí Tenochtitlánu přesáhla únosnou míru.

Periodické střídání rozmachu a úpadku v předkolumbovském Americe výstižně popsal Josef Čapek, byť hodnotil tyto procesy nega-

tivně: „Národové Střední Ameriky nechávali na svých cestách za sebou kultury upadlé i ztroskotané, opouštěli svoje místa a zahajovali nový život někdy i v nižším stadiu, než bylo dřívější... Zbývalo v nich snad ještě cosi ze zatajeného nomadismu s jeho nestálostí a určitou těkavou bezmocí, která nedopouští úplného rozvinu a udržení kulturních sil. A když přišla chvíle, opouštěli a zapomínali, zanechávali za sebou lhostejně a bez výčitek místa už pevná a život už i ustálený“ (Čapek 1957, 247). Čapek samozřejmě hodnotil historický a umělecký vývoj v Novém světě podle měřítek své doby, usilující o soustavnou kumulaci poznatků tak, aby žádný objev, žádný postup, žádná novátorská forma uměleckého výrazu nebyly zapomenuty a ztraceny. Proto mu byly středoamerické civilizace, zacyklené v rytmickém střídání centralizace a dezintegrace, kulturního rozmachu a následné opětovné „barbarizace“, samou svou podstatou cizí.

Středoamerický i andský prostor však byly mnohem stabilnější, než se z předchozího výkladu může zdát. Těžištěm fungování společnosti totiž nebyly říše ani menší útvary – *provincias* a *dominios* španělských pramenů, podřízené místním vůdcům – ale již zmíněné rodové občiny. Tyto základní jednotky hospodářského a politického života byly pevně vázané na konkrétní lokalitu a její přírodní prostředí a zdroje, ale zároveň poměrně flexibilní co do přijímání nových členů a komunikace se sousedními komunitami (Stern 1993, 4-9). Výrazně lokalizovaná sebeidentifikace se promítla i do koloniálních pramenů. Domorodci v Mexiku odmítali označovat sami sebe za *maya* nebo *nahua*, ale důsledně připojovali k rodinnému jménu název své rodné komunity. Mikrokosmos komunity se samozřejmě prolínal s makrosvětem regionálních i transregionálních státních celků, kulturní a hospodářská výměna probíhala obousměrně. O rozsahu těchto vzájemných vlivů a o úrovních sebeidentifikace příslušníků lokálních komunit opět můžeme pouze spekulovat. Nestabilita a dočasnost státních útvarů předkolumbovské Ameriky nicméně výrazně kontrastuje s houževnatostí a přizpůsobivostí rodových občin.

Jak tragická byla dezintegrace 16. století?

Indiánské populace Mexika a And tedy měly dlouhodobou historickou zkušenost s procesy dezintegrace, redukce rozsáhlejších státních útvarů na regionální a lokální celky, s válečnými střety vedoucími k politickému podrobení a se soupeřením o půdu a zdroje, s obdobími nedostatku způsobenými válečnými výboji i vyčerpáním přírodních zdrojů, s opouštěním určitých kulturních výdobytků a jejich na-

hrazováním jinými. Jednotlivé rodové občiny opakovaně prožívaly kontakt se skupinami jiného jazyka, jiných zvyků a jiného náboženství. Proto se musíme ptát: nakolik jiný, kvalitativně či kvantitativně, se americkým domorodcům jevil vpád Evropanů? Kráčeli conquista-dori pouze ve stopách teotihuacánských, mochických, aztéckých a inckých dobyvatelů, nebo přinesl jejich příchod zásadní změny? A pokud ano, jaké?

Již bylo řečeno, že obraz rychlého a úplného zničení indiánských říší byl ze strany dobyvatelů vytvářen velmi účelově, ve snaze zveličit vlastní úspěchy. Tuto rétoriku přejali někteří z historiků, prezentující „trauma conquesty“ jako zcela bezprecedentní a dodnes ovlivňující sebeúctu a sebeidentifikaci domorodých obyvatel Ameriky. Opírají se přitom především o dobová indiánská svědectví, ale také o orální tradice domorodců, například v podobě divadelních představení (*danzas de la conquista*), přehrávajících historické události z počátku 16. století. Nathan Wachtel dospěl k závěru, že intenzita negativního prožitku *conquesty* se hluboce vtiskla do myšlenkových struktur indiánského obyvatelstva Mexika i And. V jednom z folklorních představení, zaznamenaném v roce 1955, po smrti inky Atahualpy „celý svět oplakává jeho pád“. Mayská hra o dobývání Guatemaly zdůrazňuje, že „Španělé nebyli silnější, ale lépe vyzbrojení. æ Jejich jediným cílem bylo ničit vše, co jim stálo v cestě“ (Wachtel 1976, 63-94).

Také přelomová edice Leóna-Portilly, jejíž vydání bylo vhodně načasováno do 60. let, tedy do doby celosvětových protestů proti kolonialismu a evropocentrickému výkladu dějin, vytváří obraz naprostého zmaru, nesrovnatelného s dochovanými reflexemi předchozích válek a konfliktů, tak jak je uchovávají například mayské nápisy. Indiánští autoři editovaných textů zdůrazňují všeobecnou devastaci a populační pokles, společenský rozklad, nenapravitelné narušení všech dosavadních právních a morálních norem; sami jako by se nacházeli ve stavu netečnosti, beznaději a rezignace na budoucnost (León-Portilla 1961). Je však třeba si uvědomit, z jaké společenské skupiny vzešli tito autoři (a patrně také autoři předloh, Wachtem popísaných „tanců conquesty“). Byly to aztécké, incké a mayské elity, pro něž příchod Evropanů skutečně znamenal zásadní změnu, ztrátu majetku, prestiže i moci. Musely se vzdát dosavadního privilegia komunikovat mezi lidmi a božstvy, a to tím spíše, že Indiáni nebyli vysvěcováni na kněze ani přijímáni do duchovních řádů. Jejich hmotné zisky se značně snížily - i když španělské zákony vlastnická práva domorodých „šlechticů“ do značné míry respektovaly, takže si část pozemků mohli ponechat v dědičné držbě - a pozbyly i práva rozhodovat o osudech obyvatel rozlehlých území. Všechny tyto funkce od nich nicméně převzali španělští kolonizátoři, kteří navázali na systé-

my správy i výběru tributů. Pro aztécké a incké předáky se jistě události nevyvíjely příznivě, můžeme však pouhou výměnu vládnoucí vrstvy, byť za cenu její fyzické likvidace, nazvat kolapsem? Tato otázka je legitimní tím spíš, že sami Evropané – navzdory oficiální rétorice zdůrazňující rychlý a úplný rozklad domorodých říší – toto předání moci posvětili svými vlastními zákony.

Jak Hernán Cortés, tak Francisco Pizarro totiž údajně přijali z rukou domorodých vládců slib podřízenosti španělskému králi jménem svým i jménem regionálních vůdců. Jak popsal Hernán Cortés, svolal tlatoani Moctezuma „všechny pány měst a sousedních území, a æ takto k nim promluvil. æ „Jako jste dosud uznávali a poslouchali jako svého vládce mne, od nynějška uznávejte a poslouchajte toho velkého krále, který je naším pravým vládcem a jehož zde zastupuje tento kapitán [= Cortés]. A všechny daně a pocty, které jste doposavad vzdávali mně, vzdávejte a skládejte jemu“ (Cortés 2000, 62). V tuto chvíli není důležité, zda se tento právní akt, pečlivě zaznamenaný Cortésovým písařem, skutečně odehrál, ani zda také *inka* Atahualpa složil podobný vazalský slib, jak uvádějí dokumenty, které o deset let později nechal vypracovat Francisco Pizarro. Zásadní je skutečnost, že sami Španělé vnímali *conquistu* jako převzetí organizovaných říší, nikoli zničení všech existujících struktur.

Samozřejmě že k závažným narušením došlo. Rozbity byly trasy dálkového obchodu, jedno z nejdůležitějších pojítek v rámci širších kulturních areálů středního a jižního Mexika a Střední Ameriky i v oblasti And. Tyto trasy fungovaly jako pojítka v době existence nadregionálních „říší“, aztécké, incké i těch, které jim předcházely. I v mezidobích dezintegrace ale představoval dálkový obchod patrně nejdůležitější komunikační prostředek, díky němuž byly šířeny kulturní prvky, technické výtobytky i náboženské motivy a díky němuž byla vytvářena sdílená identita obyvatel kulturních areálů. V okamžiku *conquisty* se mexický i andský obchod zhroutil, alespoň z hlediska domorodců, a s ním zanikla i jeho tmelící funkce.

Obchodní trasy sice převzali Španělé, nicméně spektrum směňovaných předmětů se zcela změnilo. Obchodní trasy nejprve sloužily pro směnu zboží dováženého z Evropy, později pro vývoz amerických surovin a plodin. Jak bude zmíněno níže, právě transformace obchodu hrála zásadní roli v dlouhodobém „ukončení *conquisty*“ a v definitivním rozrušení autonomie indiánských komunit během koloniální doby. Již bezprostředně po *conquistě* ale ztrátu kontroly nad obchodními kontakty vnímali s velkou nelibostí, jak o tom svědčí dokumenty indiánské městské rady (*cabildo*) z peruánského města Huamanga-Ayacucho ze 16. století, analyzované Stevem Sternem (Stern 1993,

35–36). V andské oblasti zároveň *conquista* rychle a nenávratně zlikvidovala systémy redistribuce, ať už v rovině lokálních komunit nebo nadregionálních celků, které domorodcům umožňovaly zajišťovat si zdroje z jiných ekologických oblastí.

Bylo toto narušení zásadní? Abychom mohli odpovědět, musíme si nejprve položit jinou otázku, která možná měla možná zaznít v samém úvodu studie, a sice co máme chápat pod slovem „kolaps“? Glenn Schwartz v úvodní studii sborníku věnovaného problematice rozkladu a následné regenerace různých prehistorických společností zdůraznil, že „kolaps“ jen výjimečně implikuje naprosté zmizení skupiny nebo „velké tradice“. Přesto formuloval určité aspekty, jejichž souběh umožňuje formulovat hypotézu o „kolapsu“ dané společnosti. Patří k nim fragmentarizace státu do menších politických jednotek, opuštění městských center a ztrátu jejich centralizační funkce, rozbití regionálních hospodářských vazeb a zhroucení dosavadních ideologických systémů (Schwartz 2006, 4). Pokusme se tedy hledat Schwartzem zdůrazněné projevy u domorodých říší Ameriky.

Fyzicky Indiáni existovat nepřestali a zachovali si i určité formy kolektivní existence, které – byť v modifikované podobě – přetrvaly do dnešní doby. Již bylo řečeno, že určitá fragmentarizace byla v Mexiku, Střední Americe i Andách skutečně pozorovatelná. Především bezprostředně po *conquistě* uvolnění administrativních vazeb otevřelo manévrovací prostor rodovým občinám, případně menším regionálním celkům – tak jako v předchozích obdobích, kdy se také uvolnily vazby zastřešujících celků, které předcházely aztécké a incké říši. Španělská koloniální administrativa nicméně na aztécké a incké byrokratické mechanismy brzy a poměrně úspěšně navázala, většinou s využitím domorodých správců, zvaných na celém území Latinské Ameriky *cacique* podle titulu lokálních elit z karibských ostrovů. Někdy se „kazikové“ rekrutovali z řad tradičních elit, jindy se jednalo o plebejce, kteří za své povýšení vděčili ochotě spolupracovat s koloniálním systémem. Právě povyšování plebejců, překračujících společenské hierarchie, a to na obou stranách – tedy mezi Španěly i Indiány – ostře kritizovali někteří z indiánských kronikářů ve svých idealizujících líčeních předkolumbovských poměrů. Například Guaman Poma de Ayala vnímal rozbití tradičních struktur jako jednoznačný důkaz o skutečné „zkáze všech věcí“ a nepřímo i jako hlavní příčinu zkázy, která domorodé říše postihla (Poma de Ayala 1980).

Španělský koloniální systém nicméně v zásadě respektoval tradiční hranice správních okrsků i způsoby komunikace; místní administ-

rativa byla často vedena v domorodých jazycích. Oficiální i neoficiální spisový materiál vyprodukovaný indiánskými administrativami ukazuje, že správa místních záležitostí nejen dlouhodobě zůstala v jejich rukou, ale že se způsoby výběru domorodých představitelů, jejich vzájemná komunikace i správní mechanismy v zásadě neměnily. V této souvislosti jsou často citovány záznamy městské rady osady Tlaxcala v Mexiku (Solís 1985), což je ovšem příklad poněkud netypický, protože Tlaxcala byla dlouhodobě znepřátelena s Tenochtitlánem. Proto se tento městský stát stal hned na počátku dobývání Mexika nejdůležitějším Cortésovým spojencem a až do konce koloniální doby si zachoval značné hospodářské i politické výsady. Administrativní autonomii si ale uchovaly i jiné domorodé komunity, díky čemuž zůstávaly podřízeny vlastním elitám (pro Mexiko publikoval některé dokumenty administrativního typu Lockhart 1992, pro Peru je analyzoval Stern 1993).

Stejně tak městská centra zůstala zachována jako sídla administrativy, řemesel i obchodu. Někdy Španělé okamžitě převzali domorodá města (nejznámější je příklad Tenochtitlánu, z nějž se stalo Mexiko, metropole místokrálovství Nové Španělsko), jindy dobudovali městskou síť tak, aby vyhovovala jejím potřebám. V každém případě měla španělská kolonizace výrazně městský charakter a role měst jako stmelujících prvků kulturního a hospodářského života zůstala zachována v Mexiku, Střední Americe i v Andách. Faktor rozbití regionálních hospodářských vazeb byl velmi závažným důsledkem *conquisty*, i tak se však materiální úroveň života domorodců v mnoha ohledech zlepšila. Drancování a epidemie bezprostředně po *conquistě* nevyčerpaly zdroje a zkušenosti hromaděné celá tisíciletí. Naopak, narušení superstruktury inckého a aztéckého státu i lokálních center mayských nakrátko uvolnilo ruce lokálním komunitám k využití místních zdrojů. Pokles počtu obyvatel uvolnil pro přeživší velké rozlohy půdy. Menší tlak na zdroje v okolí přelidněných měst spolu s novými domestikovanými rostlinami a především domácími zvířaty – zdroji živočišných bílkovin – zlepšil výživu indiánských rolníků.

Masivní byly změny materiální kultury, ať už se jednalo o rovinu technologií (hluboká orba s využitím pluhu a tažného dobytka, kovové nástroje umožňující snáze opracovávat kámen i dřevo, nové řemeslné techniky), nebo předměty každodenní potřeby. Tyto nové technologie, předměty i estetické prvky byly ale začleňovány do již existujících kulturních vzorců; zejména v přežívajících rodových obcích jen málokdy docházelo k drastickým změnám životního stylu. Naopak, mnohé komunity nové plodiny a řemeslné techniky vyhledávaly, neboť jim umožňovaly zvýšit zisk a získat výhodu nad sousedy

(Restall 1997; Stern 1993, 90-91; důraz na aktivní přijímání nových prvků indiánským obyvatelstvem klade i Foster 1960).

Co se týče „zhroucení dosavadních ideologických systémů“, poslední důležité složky kolapsů tradičních společností, zmiňované Glennem Schwartzem, i zde jsme odkázáni na nejednoznačné prameny raně koloniální doby. Autory podrobnějších popisů náboženských praktik Indiánů jsou téměř bez výjimky buď sami španělští misionáři, nebo domorodci konvertovaní a aktivně praktikující křesťanskou víru. Lze proto jen stěží odhadnout, jak zásadní byl přechod od domorodých věroučných systémů ke španělskému katolicismu 16. století, s jeho barvitými veřejnými obřady, kultem patronů obcí a profesních skupin a systémem symbolického příbuzenství. V prvních letech po *conquistě* byly ničeny chrámy a posvátné písennosti a bylo pácháno ostentativní násilí především proti domorodému kněžstvu. Díky aktivitě misijních řádů došlo k plošným křtům většiny domorodé populace, byť úroveň katecheze byla v této úvodní fázi velmi nízká. Přesto překvapuje poměrná receptivita domorodců vůči novému náboženství a naopak mizivý počet nábožensky motivovaných nepokojů ze strany původní populace. Aktivní přijetí křesťanství dokumentují i nepřímé zdroje, jako jsou pozůstalostní soupisy a testamenty, v nichž figurují krucifixy vztyčované u vchodů soukromých domů a obrazy svatých v obytných místnostech. Až příliš horlivé interiorizování katolického ritu na Yucatánu odhalila v roce 1562 inkvizice. Místní Mayové prováděli v křesťanských kostelech tradiční rituály; někdy byly dokonce obětovány nedospělé děti, které účastníci obřadů uvázali na kříže a vzývali jako Ježíše Krista. Vyšetřování ukázalo upřímnou snahu domorodců přijmout křesťanského boha za svého a vyprosit si jeho úctu (Clendinnen 1987).

I v jiných částech Ameriky se rozvíjel spontánní kult katolických světců se synkretickým, lokálním koloritem – nejvýraznějším příkladem je mexický kult Panny Marie Guadalupské. Také sociální stránka katolictví, především možnost navazovat symbolické příbuzenské vazby (kmetrovství) a sdružovat se v bratrstvech, činila novou víru relativně přitažlivou a usnadňovala transformaci ideového systému, aniž nutně muselo dojít k pocitu „kolapsu“. Z tohoto pohledu přineslo patrně mnohem drastičtější změnu osvícenská očišťování víry. Barvitě podoby synkretického mexického a andského křesťanství se v 18. století staly objektem reforem usilujících o omezení moci kněží, o racionalizaci kultu a jeho očištění od „pověr, falešných zázraků a zjevení“. Byly omezovány svátky, zakazovány *fiesty*, poutě a pořádání náboženského divadla, odstraňována nevhodná kostelní výzdoba.

Někteří badatelé (například francouzský historik Serge Gruzinski) soudí, že tato „druhá christianizace“ otrásla vnitřní strukturou domorodých komunity mnohem hlouběji a ničivěji než samotná *conquista* (Gruzinski 1985).

Předchozí úvahy v žádném případě neměly bagatelizovat utrpení jednotlivců nebo celých obcí během *conquisty*, ani popírat statisíce jejích obětí bojů. Boj o Tenochtitlán stál tisíce životů, stejně jako likvidace incké armády poté, co byl zajat a popraven *inka* Atahualpa. Velké oběti si vyžádaly hladomory i vynucená účast indiánských sluhů, nosičů a vojáků na dalších španělských taženích (Diega de Almagra do Chile v letech 1533–36, Gonzala Pizarra do Amazonie 1541–42). Otázka však zněla jinak. Byly tyto události kolapsem, nebo „pouhou“ válečnou porážkou, následovanou výměnou vládnoucí vrstvy? Cílem Španělů rozhodně nebyla fyzická likvidace domorodců a dokonce ani přímá nadvláda nad nimi. Z hlediska španělské koloniální administrativy bylo výhodnější zachovat domorodé komunity jako administrativně a hospodářsky autonomní zdroje pracovní síly a zemědělských produktů. Některé prvky duchovní a materiální kultury nahradily ji-

Obr. 7. Zázrak sv. Jakuba Většího zajistil vítězství v bitvě Španělů s Indiány v Peru (Felipe Guaman Poma de Ayala, *Nueva Corónica y buen gobierno* [1615]).

né, celek byl však změněn, nikoli zničen. Role nižších, regionálních a místních elit jako stabilizujícího činitele kulturního a politického vývoje i dlouhodobé přetrvání lokálních sebeidentifikací rodových občin byly v těchto procesech nezastupitelné.

Tím se dostáváme k dalšímu obecnému problému při studiu „kolapsů“ – k následné konsolidaci. Měli bychom i procesy obnovy brát v úvahu při posuzování povahy kolapsů, tedy usuzovat z úspěšnosti a rychlosti regenerace na závažnost událostí, které mu předcházely? Nebo je zrychlená konsolidace spíše svědectvím o flexibilitě a zároveň vnitřní pevnosti studovaných společenství? Zobecňovat je samozřejmě velmi obtížné a ošidné. Jisté je, že i na území Nového světa během 16. století mnohé lokální komunity zanikly nebo se propadly do bída a bezvýznamnosti. Jiné zůstaly dostatečně početné a soudržné, aby dokázaly obrátit negativní stránky *conquisty* ve svůj prospěch. Indiáni jako jednotlivci a jako příslušníci rodových občin hájili i v rámci španělského koloniálního systému své zájmy, využívali k tomu nové právní a správní mechanismy, soudní spory, klientské vazby i úplatky.

Manévrovací prostor pro domorodce se zúžil až s utužením španělského koloniálního systému na konci 16. a během 17. století, kdy se autonomie komunit ocitla pod stále intenzivnějším demografickým a politickým tlakem ze strany bílých kolonistů. Indiáni začali být v rámci celku koloniální společnosti mnohem výrazněji marginalizováni. Soudní pravomoc se přesunula do rukou španělských autorit, vnucený přechod na monetární hospodářství podkopával hospodářskou soudržnost venkovských komunit. Transformoval se také dálkový obchod. Namísto výměny lokálních produktů v rámci jednotlivých ekologicko-kulturních areálů se španělské kolonie Novém světě staly producenty komodit (drahé kovy, plantážní produkty) exportovaných do Evropy. Exportní zemědělství a těžba nerostů si vynucovaly práci domorodců mimo jejich domovské komunity, podněcovaly ke kulturnímu ovlivňování a rozpouštění domorodců do masy koloniálního obyvatelstva (Stern 1993, xxxvi-xxxvii, 82, 185).

Tyto procesy ovšem nebyly výlučnou záležitostí Ameriky. Oklešťování lokálních pravomocí zažívali v této době i poddaní španělské koruny na území Starého světa v souvislosti s utužováním centrální moci, posilováním pravomoci královských úředníků a homogenizací kultury, jazyka a hospodářství v celém soustátí. Podobným vývojem procházely i další evropské státy.

Z dnešního pohledu se tak události, k nimž v Mexiku, Střední Americe a v Peru došlo během 16. století, jeví spíše jako součást širších procesů postupné integrace regionů do širších celků na počátku

moderní doby. Ani z pohledu domorodců nemusela být *conquista* jednorázovou zkázou, ztělesněnou jednou bitvou a rychlým zhroucením fasády předkolumbovských státních struktur, jako tomu bylo z pohledu Španělů. Jednalo se spíše o několik století vyjednávání a oboustranného přizpůsobování, byť z dlouhodobého hlediska Indiáni postupně ztráceli schopnost manévrovat a hájit své zájmy. Definitivní zánik správní a hospodářské autonomie i korporativních práv domorodých komunit, včetně užívání indiánských jazyků v úředním styku, přinesl až rozpad španělského koloniálního systému. Po vyhlášení nezávislosti nových latinskoamerických států na počátku 19. století byly totiž zahájeny liberální reformy aspirující na maximální homogenizaci národních společností a definitivní likvidaci „břemene“ původních tradic včetně specifického právního postavení indiánských společností. Změny, které postupně prožívalo několik generací a které v mnohém navazovaly na předkolumbovský vývoj, však ani v tomto případě nemůžeme nazvat „kolapsem“.

Literatura

Bernard, C.

1994 El mundo andino: Unidad y particularismos. In Bernard, C. (co-ord.). *Descubrimiento, conquista y colonización de América a quinientos años*, 67–90. México: Fondo de Cultura Económica.

Clendinnen, I.

1987 *Ambivalent Conquests: Maya and Spaniards in Yucatan, 1517–1570*. Cambridge: Cambridge University Press.

Cook, D. N.

1998 *Born to Die: Disease and New World Conquest, 1492–1650*. Cambridge: Cambridge University Press.

Cook, S. F.; Borah, W.

1971–1979 *Essays in Populational History*. Berkeley/Los Angeles: University of California Press, 3 sv.

Cortés, H.

2000 *Dopisy: Druhý a třetí dopis o dobytí Tenochtitlánu [1520–21]*. Přel. Oldřich Kašpar. Praha: Argo.

Culbert, P. (ed.)

1973 *The Classic Maya Collaps*. Albuquerque: University of New Mexico Press.

Čapek, J.

1957 *Umění přírodních národů [1938]*. Praha: Československý spisovatel.

Elliott, J. H.

1963 *Imperial Spain*. London: St. Martin's Press.

- Foster, G. M.
1960 *Culture and Conquest: America's Spanish Heritage*. New York: Wenner-Gren Foundation for Anthropological Research.
- Garza, M. de la (ed.)
1992 *Literatura maya*. Caracas: Biblioteca Ayacucho.
- Garcilaso de la Vega
1991 *Comentarios reales de los incas* [1609] (ed.). Aurelio Miro Quesada. Caracas: Biblioteca Ayacucho, 2 sv.
- Gruzinski, S.
1985 La ,segunda aculturación: El estado ilustrado y la religiosidad indígena en Nueva España (1775-1800). *Estudios de Historia Novohispana* 8: 175-201.
- 1988 *La colonisation de l'imaginaire*. Paris: Gallimard.
- Hegel, G. W. F.
2004 *Filosofie dějin* [1840]. Přel. M. Váňa. Pelhřimov: Nová tiskárna Pelhřimov.
- Jacobs, W. C.
1974 The Tip of Iceberg: Pre-Columbian Indian Demography and Some Implications for Revisionism. *William and Mary Quarterly* 31: 123-132.
- Keen, B.
1971 Introduction: Approaches to Las Casas, 1535-1970. In Friede, J.; Keen, B. *Bartolomé de Las Casas in History: Toward an Understanding of the Man and his Work*, 3-63. DeKalb: Northern Illinois University Press.
- Las Casas, B. de
1954 *O zemích indijských zpusťování a vyliďňování zpráva nejstručnější* [1552]. Přel. F. Gel. Praha: Lidová demokracie.
- León-Portilla, M. (ed.)
1961 *Visión de los vencidos*. México: UNAM.
- 1964 *El reverso de la conquista*. México: Joaquín Mortiz.
- 1976 *Culturas en Peligro*. México: Alianza Editorial.
- Lockhart, J.
1992 *The Nahuas after the Conquest: A Social and Cultural History of the Indians of Central Mexico, Sixteenth through Eighteenth Centuries*. Stanford: Stanford Univeristy Press.
- López de Gómara, F.
1979 *Historia general de las Indias* [1554]. Caracas: Biblioteca Ayacucho.
- Marcus, J.
1989 From Centralized Systems to City States: Possible Models for the Epiclassic. In Diehl, R. A.; Berlo, J. C. (eds.). *Mesoamerica after the Decline of Teotihuacan, AD 700-900*, 201-208. Washington D.C.: Dumbarton Oaks 1989.

Murra, J. V.

1975 *Formaciones Económicas y Políticas del Mundo Andino*. Lima: Instituto de Estudios Peruanos.

Poma de Ayala, F. G.

1980 *Nueva Corónica y buen gobierno* [1615]. Caracas: Biblioteca Ayacucho, 2 sv.

Prescott, W. H.

1956 *Dějiny dobytí Mexika*. Přel. L. Vokrová-Ambrosová. Praha: Orbis.

Restall, M.

1997 *The Maya World (Yucatec Culture and Society, 1550–1850)*. Stanford: Stanford University Press.

2004 *Seven Myths of the Spanish Conquest*. Oxford-New York: Oxford University Press.

Rostworowski del Díaz Canseco, M.

1977 *Etnia y sociedad: costa peruana prehispánica*. Lima: Instituto de Estudios Peruanos.

Sale, K.

1990 *The Conquest of Paradise: Christopher Columbus and the Columbian Legacy*. New York: Knopf.

Sepúlveda, J. G. De

1941 *Tratado sobre las justas causas de la guerra contra los Indios* [Democrates Alter, 1545] Marcelino Menéndez y Pelayo, Manuel García-Pelayo (eds.). México: Fondo de Cultura Económica. (repr. 1979).

Schwartz, G. M.

2006 From Collapse to Regeneration. In Schwartz, G. M.; Nichols, J. J. (eds.). *After collapse: the regeneration of complex societies*, 3–17. Tucson: University of Arizona Press.

Socolow, S. M.

1994 La población en la América colonial. In Bernard, C. (coord.). *Descubrimiento, conquista y colonización de América a quinientos años*, 218–265. México: Fondo de Cultura Económica.

Solís, E. C. (ed.)

1985 *Actas de Cabildo de Tlaxcala, 1547–1567*. México: AGN-ITC.

Stern, S.

1993 *Peru's Indian People sand the Challenge of Spanish Conquest: Huamanga to 1640*. Madison: Wisconsin University Press (2. vyd.).

Thornton, R.

1987 *American Indian Holocaust and Survival: A Population History Since 1492*. Norman: University of Oklahoma Press.

Todorov, T.

1996 *Dobytí Ameriky: Problém druhého*. Přel. K. Lukešová. Praha: Mladá fronta.

Towsend, C.

2008 Burying the White Gods: New Perspectives on the Conquest of Mexico. *American Historical Review* 108:3, 659–687.

Wachtel, N.

1976 *Los vencidos: Los indios del Perú frente a la conquista española (1530–1570)*. Madrid: Alianza Editorial.

Xerez, F. de

1970 *Pravdivá zpráva o dobytí Peruæ* [1534]. Přel. J. Jemelka; V. Mikeš. Praha: Mladá fronta.